

Újraolvasáson innen

MESTERKÖNYVEK FAGGATÁSA, SZERK. BEDNANICS GÁBOR, KUSPER JUDIT

Gárdonyi Géza születésének 150. évfordulóját országos emlékévvé nyilvánították, az ünnepelés több helyszínen (a fővárosban, Agárdon és főképp Egerben) számos program kíséretében zajlott, ez pedig ismét fényt vetett arra, milyen különleges pozíciót tölt be az író és művésze a kulturális emlékezetben. Az irodalomtörténeti szakma a jubileumra rendezett konferencián mérlegelte a Gárdonyi-olvasás kortárs lehetőségeit. Az Egerben lezajlott tanácskozás anyagát tavaly jelentette meg a Ráció kiadó, *Mesterkönyvek faggatása* címmel.

A könyv előszava így kezdődik: „Az irodalom olvasást és – természetesen – folytonos újraolvasást kínál, s különösen így van ez akkor, ha egy kiemelt esemény, évforduló tekintetünket klasszikus szerzők művei felé fordítja. 2013-ban két jeles íróra, Gárdonyi Gézára és Bródy Sándorra emlékeztünk Egerben születésük 150. évfordulója alkalmából.” (9.) Bednatics Gábornak és Kusper Juditnak, a kötet szerkesztőinek érvelése szerint a két szerző közös tárgyalását az egybevágó biográfiai adatok teszik lehetővé, s a jubileum egyszersmind az újraolvasásra kínálkozó recepció alkalmává is válik. Kérdéses, hogy pusztán az idő- és térkoordináták azonossága kellően megindokolja-e az együttoolvasást, ahogy az is némi kételyt ébreszthet az olvasóban, hogy a hangsúlyosan – és voltaképpen egyedülként – az életrajzságra épített argumentáció megfelel-e az *Előszóban* vázolt recepcióesztétikai irodalomszemléletnek. A kötet tétje az, hogy e fönti pozícióból mit felel a tételmondatra: „kiállják-e a szerzők művei az újraolvasás próbáját, vagy visszhangtalanságba burkolózva tovább őrzik a kulturális emlékezetben kialakított helyüket” (10.). Azzal, hogy a *Mesterkönyvek...* felütése az alkotók élettörténetére fókuszál, mintha megerősítené a Gárdonyi-művek befogadását jellemző alkotásesztétikai megközelítést és kultikus beszédmódot, épp azt, aminek a lebontására vállalkozik. A kötet néhány tanulmánya a Gárdonyit és művészetét körülölelő kultusz továbbépítéseként is megnevezhető, de erre utal a borító is, amelyen az írók bronzba öntött, merev, mozdíthatatlannak tűnő szobrait láthatjuk. A kiadvány olvasását ez a diszkrépancia határozza meg, s emiatt elgondolkodhatunk azon is, hogy milyen együttthatók teremtik meg az „újraolvasás” alkalmát. Nincs-e szükség arra, hogy az adott életműről írottakkal szemben kialakuljon egyfajta távolságtartás, ami új aspektusok keresését generálja, ahogyan a kilencvenes évek *Újraolvasó*-sorozatának létrejöttét is kondicionálta az a szándék, hogy Szabó Lőrinc, József Attila vagy Kosztolányi Dezső műveit megtisztogassák a korábbi kurzusban felkenődött ideologikus mázttól?

Ha a szerkezetre tekintünk, további inkongruenciákba ütközünk. Felfigyelhetünk például a látványos aránytalanságra, amennyiben a Bródy-rész a maga 120 oldalnyi terjedelmével szinte csak toldalék a vaskos, 560 oldalas edícióban. Ehhez hozzátehetjük, hogy csupán S. Varga Pál antropológiai kérdéseket taglaló szövege kapcsolja össze a két életművet. A közös keretet Virgil Nemoianu romantikakönyvének egyik kategóriája, a humán modell szövegbeli vizsgálata adja. S. Varga a

romantikára jellemző expanzív humán modell jelenlétét mutatja ki Bródy néhány művében, aki ugyan „a naturalizmus közegéből származó redukciós modell megvalósításában volt érdekelve, de ettől gyakran és többféleképpen eltért” (445.). Az *én falum* című Gárdonyi-opusz a népiességre jellemző szinekdochés humán modellel írható le, amelynek definíciója szerint „az ember a saját nyelve által alkotott, a nyelvben tárgyiasuló világ szerves része” (446.), ezt azonban a főszereplő, a tanító kívülállósága miatt nem belső, hanem külső nézőpontból ismeri meg az olvasó.

Ahogy erre a *Mesterkönyvek...* bevezetője is reflektál, nem jelölhető ki olyan egységes értelmezői közösség vagy beszédmód, mely narratívát teremtené s legalább közelítőleg összefoglalná a tanulmánykötetben exponált kérdésirányokat, az irodalomtudományos (vagy még inkább kultúratudományos) horizontokat. A könyv erős szórást mutat a diszciplinaritás tengelyén, hiszen a szerzők között éppúgy találunk irodalomtudósokat, mint középiskolai tanárokat, egyetemi hallgatókat, történészt, nyelvészeket vagy muzeológust. Ebből az is látszik, hogy a kötet implicit olvasója nem szükségképp a bevezetőben vázolt diszkurzív térnek a tagja, az írássok számot tarthatnak a nem irodalmárok érdeklődésére is. Sikerült tehát elérni a konferencia egyik célját, hiszen a szoroson vett irodalomtörténeti, azaz szakmai közösségen kívüliek is hozzájárultak az írók és műveik újraértéséhez. Mindez annak bizonyítéka, hogy (elsősorban) Gárdonyi nem csupán az irodalmárok belügye, hanem része a kollektív identitásunknak, hozzá *mindenkinek köze van*. Az üdvözlendő nyitás ugyanakkor ab ovo némi széttartást implikál, melyet csak részben képes tompítani az, hogy tematikus csomópontokba rendeződik a kötet.

A summázás igényével közelíteni a 34 szerző megegyező számú tanulmányát tartalmazó korpuszhoz bizonyára hiábavaló vállalkozás lenne – ahogy mindegyik szöveg részletes áttekintésére sincs mód. A recenzens értékelését sem a lekerékített, egységes narratívába illesztés szándéka irányítja, ehelyett a kötet beosztására vonatkozó megállapítások válnak fontossá, amit néhány markáns értelmezéssel folytatott szorosabb párbeszéd követ. Ennek megfelelően a kötet Gárdonyi- és Bródy-képének bemutatásakor arra koncentrálnak, hogy a tanulmányok mely műveket, műfajokat milyen kérdésirányok szerint tárgyalják.

Végigtekintve a könyvön úgy fogalmazhatunk, hogy azok az alkotások kerültek a figyelem középpontjába, amelyek eddig is a kánon fősodrát képezték, vagyis a kispróza írások: Gárdonyitól *Az én falum*, Bródytól a *Rembrandt* című kötet. A felvetődő kérdések is azonos irányba, elsősorban a befogadást meghatározó műfaji tényezők felé tartanak, hiszen többen a regényként való olvasás mellett foglalnak állást – ez a szempont különösen a Bródy-részt uralja. Nagy Csilla a luhmanni terminológiát alkalmazza akkor, amikor „többszörös megfigyelőrendszer lenyomatásként” (451.) tekint a műre, amely tehát a képzőművész Rembrandt alkotásait is értelmezi. A szerző e megfigyelőrendszer szövegbeli létesülésének eredetét nyomon követi, hiszen „képek metonimikus füzére”-ként (a holland mindennapok és modellek, a róluk készült festmények, majd a Bródy-mű és annak olvasása szerint) gondolja el a próza befogadását. Báthory Kinga és Balogh Gergő egymást kiegészítő olvasatai a név- és arcadás aktusaiban, valamint a linearitásnak ellentmondó történetvezetésben lelik meg a *Rembrandt* regényszerű megoldásait, így további érvekkel támogatják meg az Eisemann György által már a *Végidő és katarzis* című munkában

felvetett műfajváltás tézisét – ahogyan erre egy másik Bródy-értelmező, Kollár Zsuzsanna reflektál. Kollár részletesebben a *Színészvér* című opuszra tér ki, azonban a színházpoétikai fogalmak (látvány, identitás és szerep) Bródy egyéb elbeszéléseinek interpretációjában is hasznosíthatónak tűnnek. A műfajjal kapcsolatos vizsgálatok természetesen nem választhatók el a korszak más íróinak művészetével foglalkozó kutatásoktól: Mikszáthtal (*A jó palócok*, *A tót atyafiak*) kapcsolatban Hajdu Péter és Szilágyi Zsófia cikkeit említhetjük, de ide sorolható Török Lajos interpretációja Gozsdu Elek *Tantalusáról* (a novelláskötet kontra regény ősi problémája jó részt a *Szindbád*-történeteket, illetve az *Esti Kornélt* tárgyaló kutatásokból „sugárzik át” a századvég és a századforduló más életműveinek vizsgálatához is, ahogyan erre Kusper Judit és Balogh Gergő is reflektál, noha a ciklusképzésben rejlő szemantikai potenciált Mikszáth már korábban kiaknázza).

A kötetből feltűnően hiányoznak a kultusz kutatást előtérbe helyező tanulmányok, pedig főleg Gárdonyi esetében érdemes lenne felszínre hozni a hosszantartó kanonikus pozíció okait. Ennek szilárdságát jól érzékelteti, hogy képes alkalmazkodni az eltérő nemzedéki és befogadási szokásokhoz, sőt, még a mediális határokat is könnyedén átlépi (gondoljunk az *Egri csillagok* Nagy Könyv-sikerére, amire hivatkozik ugyan néhány írás, de a jelenség körültekintő elemzésére, megokolására senki nem vállalkozik). Az efféle vizsgálódások helyett inkább a kultuszt verifikáló panelekkel találkozunk, mint Gilicze Gábor ismertetésében. A Gárdonyi-féle titkosírás negyven évvel ezelőtti megfejtője bemutatja az enigmatikus lejegyzési mód logikáját, és az áttörés kissé nosztalgikus felidézésébe avatja be olvasóját. Mindez rávilágít arra, hogy a Gárdonyi-értelmezéseket meghatározó kultusz kritikai felülvizsgálata korántsem tekinthető a különböző értelmezői közösségek közös elméleti minimumának. Egyedül Kusper Judit teszi fel azt a kérdést, hogy „ez a hagyomány [ti. a szerző és műve kultusza – B. G.] milyen mértékben irányítja az olvasást, illetve hogyan alakul ki és működik az irodalmi mű kultusza” (61.). Kusper az emlékezhely Pierre Nora-i fogalma szerint vizsgálja az egri vár és a regény kapcsolatát. A szöveg sikerének okait kutatva a poétikai-retorikai értelemben vett eposzszerűségre és Aleida Assmann nyomán a győztes nemzetszerep kultiválására tér ki, valamint arra, hogy a regény „bekapcsolódik a koraújkori kollektív tudatelemek hagyományába: a keresztény–iszlám oppozíciót” (66.) jeleníti meg. Így „az *Egri csillagok* nem pusztán emlékezetünk irányát befolyásolja, hanem magát az emlékezetet és az emlékezhelyek kialakulását is” (70.). A fő kanonikus mű részletes újraolvasására alig történik kísérlet, Kusper írásán kívül még Németh Zoltáné citálható. Németh Platón Erősz-fogalmára támaszkodva androgün lényként tekint Gergőre és Vicuskára, mint olvassuk: „az egész mű úgy is értelmezhető, mint [...] a váagnak, Erősz hatalmának alávetett férfi és nő egymást keresése” (98.). Gyáni Gábor imponálóan alapos szakirodalmi hivatkozással rendelkező írása is kitér ugyan a regényre, amikor a történelem (mint tudomány) és történelmi regény (mint fikció) viszonyának episztemológiai is fontos eredményeit rendszerezi, de az elméletírók gondolatainak és a vitapozícióknak néhol túl részletes ismertetése miatt (főleg Ricoeur és Ankersmit esetében) kissé háttérbe szorul Gyáni konklúziója, illetve az *Egri csillagok* rövid értelmezése. Ezek az olvasatok nem haladják meg Györke Ágnesnek *A magyar irodalom történetében* található munkáját sem a re-

cepció feltérképezésének gondosságát, sem a szöveg interpretációjának összetettségét illetően (az írás fontosságát jelzi, hogy szinte minden Gárdonyi-tanulmány hivatkozik rá).

Néhány szöveg az aktív újraolvasás helyett inkább megismétli a Gárdonyi-recepció jellegadó elemeit, például az életrajzi adatokra való gyakori hivatkozást, vagy Gárdonyi dokumentumszerű szövegeinek (az egészen más fikciós szinten kezelendő naplót, illetve a *Mesterkönyvben* rögzített esztétikai nézeteit) a szépirodalmi textus befogadását irányító szempontokká avatását. E módszer veszélyei között említhetjük azt, hogy *Az én falum* tanítója és Gárdonyi (auto)biografikus énjé túl közel kerül egymáshoz (mint Heizinger Anita írásában). A szerzői alak középpontba helyezése akkor válik szerencsés döntéssé, ha Gárdonyi írásművészetére vonatkozóan is lényeges megállapításokat kapunk. Gárdonyi panteizmusa több szöveg kiindulópontja (Czetter Ibolya *Az én falum* lírai darabjainak természet-szemléletét elemzi nagy odafigyeléssel); melyek közül Nagy Beáta tanulmányát emeljük ki. Gárdonyi rezgés-konceptióját Wellbery, Gumbrecht és Heidegger nézeteivel veti össze, mint írja, Gárdonyi szövegalkotási elvei hangulat, hangoltság, diszpozíció filozófiai és kultúratudományos terminusaival rokoníthatók. A párhuzam kifejtését követően az elméleti apparátust *Az a hatalmas harmadik* című kisregény olvasásában hasznosítja. Gumbrecht jelenlét-teóriájára épít Hovanecz Fruzsina is, amikor az *Egri csillagok* élményszerű befogadásának és oktatásának módszertanát körvonalazza, támpontokat adva a „kötelező olvasmány” tanórai feldolgozásához.

Azt mondhatjuk tehát, hogy inkább a Gárdonyi-recepcióval való folytonosság jellemzi a kötet irányait, mint a fordulat mozzanata. Ugyanakkor az „újraolvasás” kritériumát, amelyen elsősorban poétikai–nyelvi–retorikai vizsgálatot, korábban kevésbé elemzett művek tárgyalását, valamint a recepcióban eddig nem artikulált szempontok, elméletek hatékony bevonását értjük, szerencsés módon több tanulmány is vindikálja. Eisemann György például *A láthatatlan ember* című szöveget dekonstruktív és fenomenológiai alapra támaszkodva vizsgálja. Eisemann a látás regénybeli motívumát az én-elbeszélő arcadási aktusával hozza összefüggésbe. Zéta neve a görög betűre is utal, ami pedig a cselekmény fő problémájához vezet el: ahhoz a „kultúrológiai-kommunikatív” váltsáshoz, amelynek során a hun birodalom a nomád törzsi életmódra jellemző rovásírásról és szóbeli kommunikációról áttér a „papíralapú irányításra és politizálásra” (50.). Attila népének bukásáért e kultúrájuktól idegen szokások fölvétele tehető felelőssé, Zéta sorsa pedig „e történelmi átalakulás epikus vetülete” (52.). Eisemann magyarázatot kínál arra is, miért őrződött meg a magyarság emlékezetében a hunokkal való rokonság: a mediális-kulturális váltság és a betagozódás dilemmáját átélő, vagyis a megmaradás kérdésével egykoron szintén szembesülő magyarság épp azért maradhatott fenn, mert a hunokétól eltérő válaszokat tudott adni, hiszen képes volt tanulni az elődökként tisztelt népcsoport sikertelen példájából.

Pataki Viktor írása arra vállalkozik, hogy egyrészt lebontsa azt a recepciók közhelyet, amely Gárdonyi szövegeit történelmi és társadalmi regényekre osztja; másrészt rámutat a Gárdonyi-prózapoétika és a 20. század eleji világirodalmi tendenciák hasonlóságaira (főképp a narratív megoldások terén), ezzel pedig a komparatív

elemzés felé nyitott kutatást vázolja föl. *A kürt* című kisregény változó fokalizációjára felfigyelve képződnek meg azok jegyek – mint a „(belső beszéd, szakralitás-zeneiség, tér) permanens ütközése” (303.) –, melyek jelenléte lehetővé teszi, hogy Gárdonyi elbeszéléseit ne a leegyszerűsítő megkésettség címkéjével illessük.

Gárdonyi verseivel, a *Mesterkönyvek...*-ben egyedülként, Bednatics Gábor írása foglalkozik. Bednatics Kosztolányi laudáló cikkéből kiindulva Gárdonyi líráját a népi-nemzeti és a modern költészet közé helyezi, hiszen a romantikus személyeséget már kulturális emlékként, tradícióként ismerik fel ezek a művek, tehát távolságot tartanak ettől a költészettörténeti hagyománytól. A versek megszólító erejét az biztosítja, hogy a térstruktúrák hozzák létre az emlékezés, felidézés temporális aspektusait, vagyis tér és idő kapcsolata nem eleve adott, hanem a lírai szöveg tevékeny alakítása miatt szervesül (392.). Több tanulmány egybehangzó hipotézise szerint a Gárdonyi-újraolvasás egyik központi tétele tehát az életmű modernitása.

A retorikai, vagyis érvelő konstrukcióként elgondolható tanulmányokban többnyire épp a bizonyítási szakasz szenved hiányt: kevés olvasat támasztja alá meggyőzően, hogy miért az illető elmélet segítségével kanalizáljuk a szépirodalmi alkotásokat. Kovács Gábor (aki nemrégiben Gárdonyi regénypoétikáját kismonográfiában dolgozta fel) írása arra is kiváló példa, hogy nemcsak az a módszer vezethet eredményre, ha a legfrissebb elméleti kontextusokat a primer szöveghez illesztjük, vagyis ha egy tétel bizonyításává fokozzuk le a művészi szöveget, hanem az alapos poétikai-narratológiai ismeretek minél aktívabb hermeneutikai applikálása is; mindez a morfológiai-strukturális olvasat értékeire is felhívja a figyelmet. A minuciózus interpretáció az *Erdei történet* című novellát a „paralell vonás” és a nyelvi „tömörítés, sűrítés” (229.) sarokpontjain keresztül világítja meg. Az üdítő kivételekhez sorolhatjuk továbbá Dancsecs Ildikó tanulmányát, mely az *Isten rabjait* vizsgálja. Dancsecs „a tér általi emlékezet problematikáját és a város mint szöveg olvashatóságának kérdését nyitja meg” (83.). A szöveg metaforikus rendjében egymásra montírozódik Budapest 13. századi és 20. századi képe, továbbá a Margit-legenda újraírását is nyomom követhetjük, ami a szöveg „önmaga létrejöttének intertextuális feltételezettségét” (88.) is demonstrálja. A térpoétikai elemzés és a kulturális emlékezet létesülésének feltárása során Dancsecs – másokhoz hasonlóan – a Gárdonyi-recepció egyik sarokkővét mozdítja ki helyéről, amennyiben már a „nagyregények” közé sorolható *Isten rabjainak* kaland- és történelmi regénypoetikájában is az „új regény” felé történő ellépésre ismer, azaz ő is Gárdonyi modernségét emeli ki.

Érdemes még kitérnünk arra, hogy a fentiekben túl milyen értelmezési irányok észlelhetők a tanulmánykötetben. Elmondható, hogy a Gárdonyi- és a Bródy-elbeszélésekben megjelenő nőiség, női szerepek analízisével, valamint a társadalmi kontextus bevonásával több dolgozat is foglalkozik. E kiindulópont egyik metodológiai kelepéce az lehet, hogy naivan, reflektálatlanul felelteti meg a textuális jeleket és a társadalmi jelenségeket (melyek szintén szövegeken keresztül hozzáférhetőek). Eöry Vilma Gárdonyi *Vallomások* című kisregényét elemzi egzakt narratológiai keretben. Eöry főképp az ironia és a komikum eszközeit szemlélteti, ám alig tudunk meg valamit a szöveg nőképéről – pedig a tanulmány címe ezt ígéri. Hasonló módszertani elveket választ Sajter Laura is a *Hőféhérke* című Bródy-dramáról

szólva, hiszen a szecesszió stílustörténeti izolálása során elvont nőképeket vetít vissza a szövegre. A kissé túlírt, szüzsére apelláló gondolatmenet nem a diszkurzíván létrejövő poláris karakterjegyeket vizsgálja, hanem az értelmezés előtt kialakított nyomok jelenlétét kutatja a szövegben, ez pedig kissé hitelteleníti meglátásait. Mindez a stilisztikai megközelítés korlátait is kitapinthatóvá teszi, mert kevésbé képes észlelni és megragadni a nemiség kódjainak performatív természetét, amely a szöveg értelmezésekor jöhet létre. Hasonló fenntartásokkal fogadhatjuk Kerekes Nikolett megállapításait. A házasság, szerelem témájának nyelvi elemzése a Gárdonyi-diáriumból indul ki és oda is tér vissza: „két kisregényének női alakjait igyekeztem kiemelni és bemutatni, mivel ez fontos szerepet játszott az író életében” (110.). Ha ezektől az automatikusan működő beidegződésektől megszabadítjuk az értekezéseket, akkor a határfokuk megnövekszik. Hivatkozhatunk még Steinmacher Kornélia publikációjára, mely a századfordulón megélénkülő meseátírási hullám történeti áttekintésébe integrálja Bródy prózai műveit. Steinmacher arra kíváncsi, hogy a három népszerű mesealak (Csipkerózsika, Tündér Ilona és Hófehérke) milyen jelentésmódosulásokon esik át Bródynál, hogyan válik a mese „felnőtté”, ami a tabuk ledöntését és a nőiségről való beszédet is engedélyezi.

Annak eldöntése, hogy a kötet milyen mértékben rendezi újra a két író életművének érté(kel)ését, nem e recenzió feladata, ehhez nagyobb időbeli távlat szükséges. Az itt részletezett aggályaink ellenére is azt mondhatjuk, hogy a *Mesterkönyvek...* jelenthet mérőkövet Gárdonyi és Bródy értelmezésében, mert a gyűjteménynek kétségtelenül vannak erősei, főleg Bródyra és Gárdonyi eddig kevésbé vizsgált műveire vonatkozóan. Gárdonyival és Bródyval kapcsolatban jelenleg az a legfontosabb kérdés, hogy milyen válaszok születnek a *Mesterkönyvek faggatására*. (Ráció)

BIHARY GÁBOR

A tárgy megtisztítása

KUSPER JUDIT: *A CSILLAGOK FÉNYEZÉSE. EMLÉKEZET ÉS NARRATÍVA GÁRDONYI GÉZA MŰVEIBEN*

Gárdonyi Géza születésének 150. évfordulója alkalmából 2013-ban több olyan irodalomtudományi konferenciát is rendeztek, amely – a megemlékezés gesztusán túl – a Gárdonyi-szövegek újraolvasását és az „egykötetes” szerző irodalomtörténeti pozíciójának újragondolását tűzte ki célul. Az egrai konferencia-előadásokból *Mesterkönyvek faggatása* címmel 2015-ben jelent meg az a tanulmánykötet, amely a miskolci *Újraolvasók* koncepciójához hasonlóan helyezi új kérdéshorizont(ok)ba Gárdonyi Géza életművét.

Kusper Judit kutatói munkássága – ezzel összefüggésben – nemcsak a konferencia szervezésében való részvétel és az említett kötet társszerkesztése miatt lehet ismerős a (főként szaktudományos) olvasóközönség számára, hanem azért is, mert